

ИСТОРИЈСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА



SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
SASA BRANCH IN NOVI SAD

MATICA SRPSKA
DEPARTMENT OF LITERATURE AND LANGUAGE

HISTORICAL LEXICOGRAPHY OF THE SERBIAN LANGUAGE

Edited by

Academician JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR
Prof. ISIDORA BJELAKOVIĆ
Prof. MARINA KUREŠEVIĆ

NOVI SAD 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОГРАНАК САНУ У НОВОМ САДУ

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ИСТОРИЈСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Уредници

академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЉОР
проф. др ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ
проф. др МАРИНА КУРЕШЕВИЋ

НОВИ САД 2021

Владан Јовановић

ОБРАДА ПРЕДСТАНДАРДНЕ БИБЛИЈСКЕ ЛЕКСИКЕ У ИСТОРИЈСКИМ РЕЧНИЦИМА ОПИСНОГ ТИПА*

У раду је на основу прегледа српских издања библијских књига 18. и 19. века објављених на неререформисаном језику и писму и увида у контексте у којима се појављују поједине речи библијског порекла, као што су *амин*, *гоброг(ј)еџељ*, *гуџоџри(е)љив*, *гуџоџри(љ)ење*, *жесџокосердије* / *жесџокосерђе*, *злословиџи* и др., а које на плану лексичког фонда српског језика припадају специјалној лексици српске православне духовности, анализирано њихово лексичко значење и лексикографска обрада у историјским речницима релевантним за период који је предмет анализе.

Кључне речи: Свето писмо, историјски речници, описни речници, лексикографија, српски језик.

1. Увод. О значају Библије за културу хришћанских народа не треба посебно говорити јер је добро познато да нема дела на свету које је толико раширено, цењено и превођено као што је Свето писмо. Подстрек за избор ове теме јесте значај који је за српску културу, словесност и духовност имало превођење и издавање библијских књига на српском језику у 19. веку, а који у домаћој филолошкој науци још увек није довољно осветљен (посебно када је реч о текстовима објављеним на неререформисаном језику и(ли) писму), што је, као што ћемо у раду показати, оставило одраза и у српској историјској лексикографији. Из историје српског књижевног језика добро је познато да се филолошка полемика везана

* Овај рад је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору бр. 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

за проналажење и успостављање савремене концепције српског књижевног језика, која се одвијала у првој половини 19. века и трајала све до краја његове седме деценије, водила и око питања превода Светог писма, између реформатора српског књижевног језика Вука Стефановића Караџића (и Јернеја Копитара), на једној страни, и традиционалиста, тј. оних којима је „словенска” Библија и даље била неприкосновен узор, извор и увор духовности и језичког укуса, а Црква окриље и меродавни судија у погледима на језик и стил библијског текста. С данашње временске дистанце можемо приметити да се потоњи развој наше културне историје кретао у смеру у којем је „поражена” страна традиционалиста умногоме потиснута. Када је реч о превођењу и објављивању библијских књига, Вукови претходници и савременици имају врло важну улогу у културној и књижевнојезичкој историји нашег народа, чије се тековине и данас морају узети у обзир у научним и културним прегнућима и истраживањима.

2. ПРЕДМЕТ, МЕТОД И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Предмет рада је, дакле, језичка (филолошка) и, посебно, лексикографска анализа специфично библијске лексике, коју смо ексцерпирали из библијских књига објављених на неререформисаном језику и писму. Метод рада подразумевао је преглед српских издања библијских књига 18. и 19. века објављених на неререформисаном језику и писму и одабир појединих речи библијског порекла забележених у тим делима, као што су *амин*, *дугошрѝ(е)љив*, *жестѝкосрђе* (*жестѝкосердије*), *злословиѝи*, *оскв(е)рњаваѝи*, *Слово* и др., које на плану лексичког фонда припадају специјалној лексици српске православне духовности. Језички (филолошки) и лексикографски аспект анализе издвојених лексема тицао се њихове обраде односно презентације у српским историјским речницима, посебно у погледу употребљених извора и лексикографског описа значења. Истраживање спроведено за потребе овог рада усмерено је ка следећим циљевима. Први је да дамо преглед издања и утврдимо да ли су та издања као извори присутни у познатијим историјским речницима описног типа, затим да истражимо како су поједине лексеме које су потврђене у тим делима обрађиване у речницима, посебно у односу на исцрпност грађе и типове дефиниције, и, треће, да на основу анализе понудимо једно од могућих начина лексикографског описа речи које се односе на поменуту епоху и које у себи носе религијску (библијску) компоненту значења.

3. ПОГЛЕД У ЛИТЕРАТУРУ. О преводима Светог писма на српски језик писано је у енциклопедијским издањима општега типа (в. нпр. Нар. енци., под Библија (Свето писмо) и Библиско друштво; Срп. енци., под Библија), као и у публикацијама усковезаним за православље (в. Енци. правосл., под Свето писмо, Платон (Атанацковић); Стојановић 2008: 29). Преглед историје библијских превода, у којем је за ову тему од нарочитог значаја период прве половине 19. века, дат је у невеликом броју радова, при чему је истраживачки аспект усмерен ка попису објављених књига и осврту на њихов значај у српској култури (в. Наумов 2017) или пак на развојни пут којим се превод Новог завета кретао у српској писаној и књижевној традицији све до наших дана (в. Јовановић, Г. 2011). У последњем поменутом раду издавање библијских књига на неререформисаном језику и писму у 19. веку само је споменуто кроз истицање рада Платона Атанацковића, који је превео велики број књига Светога писма Старога и Новог завета (в. Јовановић, Г. 2011: 95). Док је у ранијој домаћој литератури истицано да пре Вука и Даничића није било озбиљнијих покушаја превођења Светог писма на српски језик (в. нпр. Решетар 1925), у другој половини прошлог века објављено је неколико радова и књига у којима се темељније приступило питању историје превођења Светог писма у Вуково време и пре њега. У монографској студији Владимира Мошина *Вуков Нови завјет* (1974) дата је историја објављених превода Новог завета пре Вука, чиме је ово дело посматрано у ширем филолошком контексту. Р. Ракић (2017) каже да је реч о најбољој студији о Вуковом преводу Новог завета до сада, „чији наслови поглавља говоре са које стране је овај научник пришао Вуковом делу: I. Вукови претходници, II. Историја превода, III. Критика од 1847. до 1863. године, IV. Еволуција Вуковог превода, V. Студиј Вуковог превода – историјске реалије и догматика, VI. Студиј Вуковог превода – језик и стил”. У студији је истакнута улога Британског и иностраног библијског друштва и његов утицај на објављивање Светог писма на српском језику у 19. веку, посебно на преводилачку делатност Вука Стефановића Караџића, што је примарна тема књиге. Детаљном анализом превода Новог завета Атанасија Стојковића бавио се С. Марић (1969), а прегледом преводилачког рада Платона (Атанацковића) на Старом завету бавио се М. Тодоровић, о чему ћемо касније нешто више рећи.

4. СРПСКА ИЗДАЊА БИБЛИЈСКИХ КЊИГА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 18. И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА. У домаћој филолошкој науци, као што је познато,

владало је мишљење да до 19. века међу православнима није било покушаја превођења јеванђеља на живи народни језик (уп. нпр. Нар. Енц., под Библија). Тек су у другој половини прошлога века поједини проучаваоци историје превода Светог писма на српски језик учили значај који је за нашу културу, духовност и језик имао рад Гаврила Стефановића Венцловића (1680 – после 1749), који је у својим проповедима оставио преведену на народни језик скоро целу Библију (в. Павић 1966: 72–73; Мошин 1974: 502; Јовановић, Г. 2011: 94–95). Важно је, притом, истаћи да је за српску православну духовност и културу друге половине 18. века нарочито, али и касније, словенска (рускословенска) Библија представљала не само сигурно окриље, заклон према насртајима римокатоличке уније, већ и канон, чије је језичко рухо обезбеђивало тачност и верност изворне вере. То је и разлог због којег је Црква била опрезна према предлозима који су долазили са стране да се преведе Свето писмо на народни језик како би, образлагало се, народ могао чути и разумети реч Божју на свом матерњем језику. За нашу православну духовност и културу значајно је тзв. јелисаветско издање, и то оно из 1756. г., са којег су се штампала сва потоња издања словенске Библије¹. У другој половини 18. и почетком 19. века званично се употребљава само црквенословенско издање Светог писма. Према московском издању из 1778. г., карловачки митрополит Стефан Стратимировић је издао Библију на словенском (црквенословенском) језику у пет књига у Будиму 1804. године. Иначе, у ранијим црквенословенским издањима Библије, која су штампана на територији Аустријског царства, на самом почетку књиге било је назначено да рукопис одговара оном који је штампан у Русији, како би се отклонила било каква сумња у његову изворност и тачност. Сматрало се да се од тог текста не сме одступити, што се види и касније у преводу Платона (Атанацковића), архијереја српске цркве, који је у штампаном издању уз превод дао паралелно и текст на црквенословенском.

Сама идеја о превођењу и објављивању књига Светог писма на српском народном језику јавила се нешто раније – у последњој четвртини 18. века. Према В. Мошину (1974: 507), Стефан Новаковић, издавач

¹ У Русији је позната велика реформа у виду редиговања црквених књига коју је средином 17. века спровео руски патријарх Никон, а такође озбиљна ревизија библијског текста спроведена је у доба царице Јелисавете, када је 1751. године приређено ново издање Библије, ревидирано према старим грчким рукописима (Мошин 1974: 494; Волновић 2019: 134–139).

Доситејевог *Собранија разних нравоучиџелних вешчеј* и Рајићеве *Историје разних славенских народов*, објавио је у својим бечким „Славено-српским вједомостима” да ће крајем 1794. године дати у штампу српски превод Светог писма. Не зна се ко је тај превод радио, као ни зашто ово обећање није било испуњено. „Међутим, обе ове чињенице – популаризација Светог писма у проповедима Гаврила Стефановића Венцловића, ватреног борца против Уније, и Новаковићева намера да изда превод Библије – упућују на посебан значај тог питања у оквиру борбе српског народа против унијаћења” (Мошин 1974: 507). Настојања да се преведе и изда Свето писмо за Србе на нецрквенословенском језику, која су долазила од реформатора из римокатоличких кругова у Бечу, изгледа да су почела да се конкретније остварују ангажовањем Вука Стефановића Караџића на том послу. Превод Библије Копитар је сместио на највише место међу осталим задацима које је Вуку дао, наговештавајући му у писму да ће је једног дана, уз леп хонорар, „морати превести на српски” (Мошин 1974: 512). То, као што је познато, није ишло лако, јер је у првим деценијама рада британског Библијског друштва, у римокатоличким, а потом и православним срединама, идеји превођења Библије на народни језик пружан јак отпор. Пошто је Вуку после више неуспелих покушаја било јасно да одобрење за превод у Србији неће добити, он почиње да разрађује идеју да му британско Библијско друштво изда превод *Новој завјети* не захтевајући претходно одобрење своје Цркве. Чак се ни покушај да превод штампа у Црној Гори с благословом владике Петра II Петровића Његоша није остварио, иако је, барем у почетку, Његош показивао благонаклон став према овој Вуковој замисли. Вук је касније, када је могао да прикупи средства за штампање, о свом трошку (и без благослова црквене јерархије) штампао превод Новог завета у штампарији Јерменског манастира (Ракић 2017). Свакако да је Вуково настојање да изда свој превод Новог завета утицало на друге писце да се посвете овом послу. Међу њима се истичу Атанасије Стојковић и Платон (Атанацковић).²

² Када су се касније друштвено-политичке околности у нашем друштву промениле, променио се и поглед црквене јерархије на превођење Светог писма на савремени српски језик. У раду посвећеном проблемима превођења Светог писма на српски народни језик на основу прилога објављених у српској црквеној периодици (1868–1970), К. Кончаревић (2008: 29) је утврдила „да нема ни једног чланка у коме би се, ма и посредно, доводила у питање потреба превођења Светога Писма на наш народни и књижевни језик. Ово је утолико занимљивије уколико имамо у виду да се у истом временском раздобљу на страницама духовне периодике публикује низ прилога који пледирају за употребу црквенословенског

4.1. ПРЕВОД НОВОГ ЗАВЕТА АТАНАСИЈА СТОЈКОВИЋА. Превод Новог завета Атанасија Стојковића је први штампани превод Светог писма на језику који није црквенословенски код православних Срба (превод Новог завета Атанасија Стојковића први пут је штампан у Петрограду 1824. године, а потом и у Лајпцигу 1830. и 1834. године). Као професор Харковског универзитета, Атанасије Стојковић је добио од Библијског друштва у Петрограду задатак да прегледа Вуков превод Новог завета (чији је рукопис Вук предао овом друштву на разматрање) и прилагоди га тадашњем српском правопису који је сматран меродавним. Пошто је унео исправке од почетка до посланица апостола Петра, Стојковић је изјавио да би било боље превести све поново, па је Библијско друштво у Петрограду тај посао поверило њему (Мошин 1974: 509). Иако су се у литератури читав век и по понављале тврдње Вука и његових следбеника да је Стојковић објавио Вуков превод као свој, потоња истраживања утврдила су да Стојковић није имао Вуков текст када је преводио Нови завет јер га је раније морао вратити Библијском друштву у Петрограду (Мошин 1974: 509). И не само та чињеница, већ и филолошка анализа двају превода, у поређењу са преводима на још пет језика, коју је спровео Светислав Марић (1969), а чиме се бавио и Владимир Мошин, показала је да ова тврдња није изречена на основу неке детаљно изведене и објављене критичке анализе него је узгред споменута у писмима и у радовима о другим темама, са недовољним или никаквим доказима. Према С. Марићу, тврдња је потекла од самог Вука, а њу су касније сличним речима понављали Копитар, Шафарик, Миклошић, Даничић, Стојан Новаковић, Ђорђе Магарашевић и многи други. У вези с тим, С. Марић поставља питање „на основу чега би се могло претпоставити да ће Стојковић [...] преводити на други и бољи језик од онога којим су писана његова дела [...] Кандор, Аристид и Наталија, Српски секретар и Физика. И с каквим правом би се то од њега могло тражити? То значи приговарати му што он није био реформатор српског књижевног језика” (Марић 1969: 18).

О Атанасију Стојковићу и његовом преводу Новог завета код нас се није пуно писало, а то што је написано углавном је везано за његов однос према преводу Новог завета Вука С. Карацића. У *Српској енци-*

језика руске редакције или српскословенског у својству богослужбеног језика, при чему се преимућства ових решења у односу на увођење српског народног језика у богослужење образлажу историјским, политичким, филолошким и литургијским аргументима. У погледу Светог Писма има оспоравања појединих преводилачких решења, па и извесних превода у целости, али се оправданост самог превођења не оспорава, већ, напротив, оно добија и дубље богословско утемељење, уз позивање на црквену историју и светоотачку литературу”.

свега издавањем великог броја уџбеника на српском народном језику. Овај његов труд још је значајнији уколико се у обзир узме чињеница да је владика живео и радио у изузетно тешким друштвено-политичким приликама у тадашњем Аустријском царству, чији је врхунац била Мађарска револуција 1848. године, у којој је и сам учествовао и са чијим се последицама суочавао представљајући свој народ и борећи се за његова верска и национална права пред угарским властима.⁴ Када је реч о питању везаном за књижевни језик Срба, које је било актуелно у првој половини 19. века, у расправи око азбуке Платон (Атанацковић) је био на страни конзервативаца, јер се у погледу правописа, али и у односу према књижевнојезичкој традицији Срба његово становиште разликовало од Вуковог (Јерковић 1991: 29). Језик Платонових превода има српску народну основу, обogaћену лексиком црквенословенског порекла за означавање појединих појмова, посебно оних са духовном компонентом, нпр. *боііоізнаніе*, *воскресао*, *чесііносііѣ*, *сііасеніе* итд. укључујући и партиципе, што је била одлика књижевног језика Срба славеносрпске епохе, нпр. *Иродѣ ... поубія сву дѣцу, налазећу се* у Витлеему (Мт. 2, 16); *Бяше свѣтлостъ истинита, кои просвѣћуе, свакога човѣка долазећеіа* на свѣтъ (Јн. 1, 9); *Я самѣ гласъ Воііюћеіа* у пустињи (Јн. 1, 23); *У време оно уставши Петарѣ отрчи кѣ гробу, и загледавши види хальіне саме лежеће* (Лк. 24, 12); *Нећу боятисе силе людій, наіагдаюћихъ* унаоколо на ме (Пс. 3, 6) итд. Наведени примери показују да граfiја и ортоепија припадају предвуковској епоси, што је разумљиво будући да је Платон, као црквени јерарх, био на страни Цркве у борби око азбуке и правописа (в. Срдановић-Бараћ 1985: 163; Вуксановић 1995: 10). Када је пак реч о језику, Платон је свуда истицао да народу треба српски говорити и тим језиком књиге писати, што је јасно истакао у Предговору књиге *Сочиненія Соломонова и Сірахова*:

„Сололомонѣ и Сірахѣ предлажу науку добродѣтели тако просто и удедно, да ю сватко лагко разумѣти може; па самѣ зато подпуно увѣренѣ, да ће милый Србскій Родѣ мой свесрдо прімити књигу ову на матернѣмъ езыку свомѣ, и да ће и нѣомѣ такође плодѣ срдца и душе нѣгове милостиво умножити преблагій Богѣ” (Атанацковић 1857, V, у Предговору).

⁴ О његовом родољубљу и непрестаној борби за права српског народа у Аустријском царству у окриљу народне Српске православне цркве говоре и његове беседе, објављиване у тада најугледнијим српским новинама, као што су *Србски лейіоіис*, *Пецііански маіазин за художесііво, књижевносіі и моду*, *Новине срійске*, *Срійски народни лисіі*, *Јавор*, *Срійске народне новине*, *Скоріішеча*, *Срійска ічела* и др. (в. Срдановић-Бараћ 1985: 171).

Општи суд о језику Платона (Атанацковића) изнео је Ј. Јерковић (1991). Анализирајући два писма која је Платон упутио Вуку Стефановићу Караџићу и текст приближно исте величине („Народне школе”) из књиге намењене ширем кругу српске образоване публике (*Приносъ родолюбивыхъ мыслей на жертивеникъ народноѣ наѣрегка*, Нови Сад, 1856), аутор је утврдио да је језик овог писца „заснован ... на шумадијско-војвођанском дијалекту и на књижевнојезичкој традицији коју је Вук декларативно одбацио својом реформом” (Јерковић 1991: 45). Поред народног језика, у текстовима Платона (Атанацковића) уочљив је благонаклон став према црквенословенској лексици у изворном, традиционалном писању.⁵

Међу књигама Старог завета налазе се следећи преводи Платона (Атанацковића): *Пророка и цара Давида Псалтир*⁶ (Нови Сад, 1857), *Сочиненија Соломонова и Сирахова* (Беч, 1857), у коју улазе текстови следећих књига: *Приче Соломонове*, *Еклесиајст* („црковникъ”), *Књига премудрости Соломонове* и *Књига премудрости Исуса сина Сирахова*, затим *Књиге Товиѣ, Јудитѣ, Јесѣире, Јова* (Нови Сад, 1858), *Сѣпарозавейѣни ѣророци, свих седамнаестѣ* (1861), *Пеѣ књига Мојсијевих* (Нови Сад, 1867). Из Новог завета Платон Атанацковић је превео јеванђеља и апостоле који се читају у недељне и празничне дане и издао их под именом *Аѣосѣоли и јеванђеља у ѣразничне и недељне дане ѣреко целе ѣодине, с ѣреводом срѣским за училищну и домаћу уѣоѣребу* (Нови Сад, 1860). Текст је приређен тако да се у њему паралелно дају црквенословенски (на парним страницама) и текст превода са црквенословенског на српски језик (на непарним страницама). Распоред читања из Апостола и Јеванђеља дат је према богослужбеном поретку у току године

⁵ У невеликом језичком материјалу одабраном за анализу језика Платона (Атанацковића), Ј. Јерковић је издвојио чак 153 лексеме које нису забележене у издањима Вуковог Српског рјечника, а које су се очувале до данашњег дана у српском језику, као што су: *бденије, Библија, блаѣродносѣ, будући, важносѣ, врховни, ѣмназија, дирекѣор, ексецеленција, избразиѣ се, имѣровизириѣ, јерархија, конзилијум, леѣарѣија, лиѣурѣија, медаља, међусобно, меѣод, моѣућно, моралан, наименоваѣи, неуморно, одушевиѣи* (‘одушевљен’), *ѣензионер, ѣламѣиѣи, сѣлеѣка, ѣоѣравка, ѣреѣѣосѣавиѣи, ѣредложѣиѣи, ѣређашѣи, ѣренумераниѣ, ѣривилеѣија, ѣробѣиѣачан, ѣрофесор, ревносно, реѣенерација, реѣрезентиѣација, реѣцензија, сѣсѣема, ѣѣечај, ѣѣиѣула, чамѣиѣи, часѣи, човечносѣи* итд.

⁶ Превео је и 151. псалм, који недостаје у јеврејском тексту Старог завета, али га има у грчком преводу и у словенској Библији, одакле је Платон Атанацковић преводио псалме (Тодоровић 1991: 53–54). Тај псалм Платон не обележава бројем, већ га назива „Псалм ван броја”. Псалми су у овом преводу обележени бројевима, док су стихови необележени.

и то најпре за празнична читања, а онда за недељна (Тодоровић 1991: 55). Ово дело је доживело највише издања од свих дела Платона Атанацковића и било је веома дуго у богослужбеној употреби, а понегде се може наћи и данас (Тодоровић 1991: 55).

4.3. Поред Атанасија Стојковића и Платона (Атанацковића), превођењем библијских текстова пре званичног прихватања Вукове реформе језика и писма бавио се Адам Драгосављевић, објавивши на српском језику књигу *Превод Псалтира: као њрва њроба на српском језику* (Беч, 1833). Адам Драгосављевић (1800–1862) био је члан Друштва српске словесности и један од првих присталица Вукове реформе српског књижевног језика. Радове посвећене српском језику, књижевности и култури објављивао је највише у *Српском леџоџису* и Арнотовом *Маџазину за художесџиво, књижесџиво и моду*, прикупљао је народне песме и речи из Барање и Срема и слао их Вуку Стефановићу Караџићу,⁷ а био је и колекционар старина (србуља, октоиха, молитвеника итд.). Иако се Драгосављевић није слагао са свим Вуковим ортографским решењима, његово становиште блиско Вуковом у погледу еманципације језика на народној основи и подршка коју му је давао чини га једним од три подједнако заслужна имена за реформу српског књижевног језика уз Саву Мркаља и Луку Милованова.⁸ У историји превођења библијских књига на српски језик Адаму Драгосављевићу припада значајно место, будући да је први објавио део Псалтира на српском језику. Језик Драгосављевићевог Псалтира, укључујући и његов Предговор, има народну српску основицу, уз присуство особина славеносрпског језика. У погледу графиче, Драгосављевић у овој књизи употребљава два система: у Предговору стари, неререформисани систем, док у наслову и у псалмима користи азбуку блиску Вуковој реформисаној, употребљавајући графеме: љ, ј, њ, ћ, ђ. У Предговору датом у форми песме под насловом *Глас народољубица*, Драгосављевић износи свој став о српском књижевном језику, залажући се једнако за језик Цркве и за језик народни јер оба

⁷ А. Драгосављевић је био значајан приложник речи које је слао Вуку за његов Српски рјечник, о чему Вук и пише у Предговору [другом издању]: „Код којијех ријечи стоји да се говоре у Барањи, оне ми је дао Г. Адам Драгосављевић” (Срп. рл., VIII).

⁸ У Бањалуци је одбрањена докторска дисертација Татјане Богојевић *Кулџурна и њросвејна делџиносиј Адама Драгосављевића* (2015), у којој је изнето обиље података о овој „полузаборављеној” личности српске културе и филологије. У докторској дисертацији је истакнуто да се у српској култури и науци о филолошком раду А. Драгосављевића писало узгред и посредно, што није у сагласју са његовим значајем и доприносом питањима језичке реформе и развоју српске писмености.

припадају Србима: „Не тудь онай, не простъ овай намъ, браћо! / Обоимъ се дичи Сербъ ... Даймо предѣлъ сваком' свой” (ДРАГОСАВЉЕВИЋ 1833: 1). Текст превода Драгосављевић је дао на савременом народном језику, али чувајући и неке црквенословенске особине речи, као што су: црквенословенски облик у форми обраћања Богу (Господі, што ми се умложіше узнемірітељи? ... Смілуј се Господі, помози ми Боже мој!), именице на *-шељ* (узнемириатељ, бранитељ, гонитељ), редни бројеви стихова означени црквенословенским словима, те употреба црквенословенизама: *бешчесно, чесіи* (у значењу ‘част’), *злойворіиши, ілаіоіаіиши, дуіоірїіљив* и сл. Дела овог писца налазе се међу изворима у РСАНУ, али међу њима нема превода Псалтира.

5. ПОГЛЕД НА БИБЛИЈСКУ ЛЕКСИКУ У ИСТОРИЈСКИМ РЕЧНИЦИМА ОПИСНОГ ТИПА (НА ОСНОВУ ПРИМЕРА ИЗ БИБЛИЈСКИХ КЊИГА ОБЈАВЉЕНИХ НА НЕРЕФОРМИСАНОМ ЈЕЗИКУ И ПИСМУ). Израда историјских речника одвија се под окриљем историјске лексикографије, која је тесно повезана са историјском граматиком и лексикологијом. На ширем плану посматрано, историјска лексикографија представља део лексикографије уопште, будући да се теоријске основе модерне лексикографије налазе у темељима модерних речника без обзира на хронолошки рам језика који се у њима описује. Речници описног типа у оквиру опште класификације речника⁹ припадају врсти речника у којима се речи и њихова значења описују средствима домаћег језика, без обзира на то да ли је реч о синхроној или дијахроној перспективи језичког описа. По свом значају и карактеру велики описни речници заузимају значајно место у националној лексикографији, што се огледа не само у примени строгих лингвистичких критеријума при њиховој изради већ и по томе што се писање најзначајнијих речника описног типа одвија под окриљем референтних научних установа, на првом месту академија наука, а уобичајено је да њихове уређивачке одборе и ауторске колективе чини добро обучен и искусан лексикографски кадар (уп. Дубичинский 2009: 133–146). Речничка дефиниција у историјским речницима описног типа дата је на савременом књижевном језику, што ове речнике повезује са савременим књижевним језиком и његовом синхроним лексикографијом. Историјска лексико-

⁹ У славистици има више класификација речника, а међу познатијим спадају класификације које су сачинили Л. В. Шчерба, В. В. Морковкин, М. Л. Апажев и др. Осврт на поменуте класификације речника дао је В. В. Дубичинский (2009), а типологији речника посвећено је посебно поглавље у књизи Э. Г. Шимчука (2003).

графија, по правилу, поред семантичког описа и контекста (потврда) даје преглед фонетских, граматичких, културноисторијских и функционалностилских особина о одређеној лексеми, што је, у одређеној мери, део лексикографске праксе која се примењује при изради речника савременог језика. Уколико се ради о временском пресеку од једног или два века, у речнику ће се већа пажња посветити формалној страни речи (бележење граfiјских и обличких варијанти, граматичке и стилске карактеристике итд.) (уп. нпр. податак о изворној ортографији и варијантама датим у угластим заградама у лематском делу чланка у огледној свесци Речника славеносрпског језика (даље РСЈОС).

Библијска лексика српског језика из књига прве половине 19. века објављених на неререформисаном језику и писму бележена је и описивана у RЈAZU, али је, као што ћемо показати, она заступљена и у другим описним речницима. Речи посматраног периода налазе се у РСЈОС (в. нпр. *ближњи*, *жестокосердије*)¹⁰. Овај речник је значајан за нашу историјску лексикографију и по томе што се у њему у пуној мери одражавају донети модерне (историјске) лексикографије, како у теоријској поставци и лексикографском метајезику, тако и у техничком обликовању речничке структуре. У презентацији „модела” лексикографског описа односно приказа лексичког значења које смо у раду издвојили ослонили смо се на поступак који је примењен у РСЈОС, будући да се у њему обрађује језичка грађа периода који је уједно предмет овог рада. То значи да су приказане одреднице транскрибоване према савременој азбуци српског језика, а изворни граfiјски облици (на основу примера) дати су у угластим заградама. У случајевима постојања варијанти, нпр. у речима са секвенцом <ер> (најчешће као континуант некадашњег примарног палаталног вокалног р), затим у примерима са графемом ђ итд., даване су варијанте у форми одредница: оскверњавати и оскврњавати за <оскверњавати>, добродјетелъ и добродетелъ за <добродѣтелъ> итд. (уп. Бјелаковић – Цветковић-Теофиловић 2017: 20).

Пошто се предмет овог рада односи на славеносрпску епоху, за истраживање је коришћен РСАНУ, у којем се обрађује и лексика те епохе. Иако није историјски, РСАНУ – због свог тезаурусног карактера, у којем су заступљени и извори предвуковске епохе – представља незаобилазно дело за лексикографску анализу лексичке грађе славено-

¹⁰ Присуство невеликог броја лексема библијског порекла у поменутом речнику условљено је одабиром извора за припрему огледне свеске. Међу ограниченим бројем извора, што је разумљиво када је реч о огледној свесци, нема библијских књига.

српске епохе. Када је о овој језичкој епоси реч, РСАНУ је у погледу извора богатији од RЈAZU, с обзиром на то да је у овом другом славено-српска, тј. преддуковска епоха заступљена тек мањим бројем дела писаних народним језиком (в. Милановић 2018: 133). У РСАНУ се обрађује и језик старијих писаца који су писали на неререформисаном језику и правопису, укључујући и писце библијских књига које смо у раду анализирали – Атанасија Стојковића, Платона (Атанацковића) и Адама Драгосављевића. Будући да је реч о Светом писму, за потребе истраживања у овом раду коришћени су и други речници од значаја за ову тему, као што је *Речник црквенословенског језика* (РЦСЛЈ 1935) Саве Петковића, који уз опис значења црквенословенских речи наводи и примере из Библије у којима је реч потврђена. Опис значења на савременом језику – у великом броју случајева у речнику дат у виду навођења савремених лексичких еквивалената црквенословенских речи – значајан је за састављање лексикографске дефиниције библијских речи.

На основу одабраних примера речи са библијском компонентом значења, у овом делу рада показаћемо како су те речи и њихова значења представљени у поменутих историјским речницима. Уз већ поменуте речнике, помоћ при идентификацији речи и описа значења које смо издвојили за анализу пружио нам је речник црквених (библијских) појмова дат у прилогу књиге *Церковнославјанский язык (Грамматика с текстами и словарем)* (в. Ремнева и др. 1999), имајући у виду чињеницу да су први преводи Светог писма објављени почетком 19. века настајали углавном на темељу издања „словенске Библије” публиковане на црквенословенском језику руске редакције. Полазећи од начелног става изнетог у овом раду да би библијска специјална лексика, дакле она која се превасходно препознаје као таква, у речнику требало да буде потврђена и примарним извором из Светог писма, уз предложену одредницу и опис значења дат је контекст употребе конкретне лексеме. За ову прилику из лексикографског угла анализирани су следеће речи: *амин*, *доброд(ј)еишељ*, *дугоиџри(љ)ење*, *дугоиџри(е)љив*, *жесџоко(е)рдије* / *жесџоко(с)рђе*, *злословиџи*, *оскв(е)рњаваџи* и *Слово*.

АМИН

ámin узв. (грч. ἀμίν; цсл. аминь) <аминь> библиј. ‘тако је; нека тако буде’. Реч је библијског хебрејског порекла (*āmēn*) у значењу ‘уистину’ (в. Скок; Фасмер 1986).

Атанасије Стојковић:

Онај, који ове свигѡиелсѡиуе, ѡвори: га! я ѡбу гојѡиу скоро. Аминь. Тако! дојди, Госѡоги Исусе! (Отк. 22, 20).

[уп. СП: „Говори Онај који свједочи ово: Амин, да дођи, Господе Исусе!”; НЗ: „Говори онај који свједочи ово: Да, доћи ћу скоро! Амин. Да, дођи, Господе Исусе”]

Прегледајући домаће описне речнике, приметили смо да је обрада лексеме *амин* заснована на различитим изворима, при чему је њено примарно библијско порекло и значење забележено и описано само у РЦСЛЈ: „аминь ‘заиста, зацело; тако је, тако нека буде.’ У јеванђељима употребљено 26 пута (Дјач[енко].)”. У RЈAZU забележена је одредница *амин*, али није описано њено значење нити је дата потврда из Библије (упућује се на *амен*, а тамо нема описа значења). У РСАНУ забележена је реч *амин*, али нема библијског значења нити потврде из Библије. Узимајући у обзир чињеницу да се ради о лексеми библијског порекла, уз опис значења у горе приложеној лексикографској дефиницији навели смо квалификатор библи. (= библијска реч) којим се упућује на примарни контекст њене употребе.¹¹

ДОБРОД(Ј)ЕТЕЉ

добродјетель / добродетель ж (цсл. добродѣтель) <добродѣтель> библи. ‘морална чистота, врлина, благод, доброта’.

Реч је настала сложено-суфиксалном творбом од прилога *добро*, глагола д(ј)е(с)ти / д(ј)енути (стсл. дѣти (в. ФАСМЕР 1986, под деть; RЈAZU) и суфикса *-ѡель*; реч потиче „od prvijeh vremena u kńigama pisanima crkvenijem ili miješanjem jezikom, i u naše vrijeme ali ne kao narodna riječ” (RЈAZU).

Платон (Атанацковић):

Браћо! владајѡесе као дѡца свѡѡилосѡиуи (срѡ ѡлогѡ духовный есѡѡ у свакој добродѡиельи и ѡравди и исѡѡини) (Еф. 5, 8–9) [уп. цсл. текст са којег је превео Платон (Атанацковић): Братіе, јако чада свѡта ходите (плодѡ бо дѡховный естѡ во всакој благодѡсти и правдѡ и истинѡ);

А. Стојковић:

Посѡѡуѡајѡе дакле као чада свѡѡа. А ѡлогѡ свѡѡа (духа) сосѡѡиуи и свакојкој блаѡѡѡѡи, ѡравѡѡѡѡи и исѡѡѡѡѡѡи (Еф. 5, 8–9);

[уп. и: СП: „Владајте се као дјеца свјетлости; / Јер плод Духа је у свакој доброты и праведности и истини”; НЗ: „Као дјеца видјела живите; / Јер је род духовни у свакој доброты и правды и истини”].

¹¹ О потреби да се за речи библијског порекла уведе посебан квалификатор при изрази РСАНУ в. Бајић 2013: 342; Јовановић, В. 2019: 94.

Реч *доброд(ј)еџељ* је забележена и лексикографски обрађена у следећим речницима: RJAZU: *dobrodjeteļ* f. virtus „dobra (u moralnom smislu) osobina, krepост ...”. Потврде су из различитих извора од 12. до 19. века, укључујући и један пример из Светог писма у преводу за римокатолике Шимуна Будинића са латинског на словенски, објављеном у Риму крајем 16. века; РЦСЛЈ: добродѣтель f. ѡретї, врлина; РСЈОС: *добродјеџељ* / *добродеџељ* „морална чистота, непорочност, врлина; племенитост, доброта. в. доброта”; све потврде су из књижевних текстова; РСАНУ: *добродеџељ* (добродетел) ијек. *добродјеџељ* (добродјетел) а. „позитивна особина, врлина; племенитост, доброта”. б. „врлина уопште, добро”; међу примерима нема потврда из Светог писма.

На основу прегледа лексикографске обраде у поменутих речницима, приметили смо да је у RJAZU уз основну одредницу наведен латински еквивалент *virtus*, при чему је опис значења „допуњен” речју којој одговара превод, што се илуструје и контекстом датим паралелно са домаћим преводом: „Аšće ka dobrodetel, ašće ka pohvala, sija pomišļajte” (Filipļj. 4, 8); уп. лат. из вулгате: „si qua virtus si qua laus haec cogitate” (Philipp 4, 8 [Biblia sacra vulgata]).

У приложени модел лексикографске дефиниције унели смо лексичко-семантичке еквиваленте старокњижевне речи *добродјеџељ* / *добродеџељ* – ‘благост’ и ‘доброта’ – које се потврђују у преводима Библије на савремени српски језик.

ДУГОТРП(Љ)ЕЊЕ

дуѡѡѡтрїење и дуѡѡѡтрїљење с (цсл. долготерпїне) <долготерпїне; дуготрпљнѣ> ‘стање, особина онога који је дуготрпив, дуготрпљив, онога што је дуготрпиво, дуготрпљиво, постојаност у вери, дуготрпивост, дуготрпљивост, стрпљивост, истрајност’.

А. Стојковић:

Сносиѡе еданѣ друѡѡа у любви, со свакиѣ смиренномудрїемѣ, кроѡѡѡѡїю и долѡѡѡтерїѣнїемѣ (Еф. 4, 2).

Платон (Атанацковић):

Браћо! Молимѣ васѣ я Сужанѣ за Госїѡда, да се владаѡе достїѡино званїа, у кое званї бысїѡе, са свакомѣ смиреносћу и кроѡѡѡсћу, сѣ дуѡѡѡтрїлѣнѣѣ сносиѡе друѡѡ друѡѡа любовно, ѡащїѡеѡисе чуваѡи едїнствѡ духа и союзѣ мира (Еф. 4, 1–3) [уп. цсл. текст са којег је преводио Платон (Атанацковић) (1860): Братїе, молю вы азѣ оузнїкѣ ѡ господѣ, достїѡноѡ ходити званїа. Вѣ неже званїа, вѣ неже званї бысте, со всакиѣ смиреномѡдрїемѣ 1 кротостїю, сѣ долготерпїнемѣ, терпаще друг дръга сѣ любовїю: тѡащеса блюсти едїненїе духа, вѣ союзѣ мира; уп. и друге преводе: СП

(Синод СПЦ): „Молим вас, дакле, ја сужањ у Господу, да се владате достојно звања на које сте позвани, / Са сваком смиреношћу и кротошћу, са дуготрпљењем, подносећи један другога у љубави, / Старајући се да чувате јединство Духа свезом мира”; НЗ (Вук): Молим вас дакле ја сужањ у Господу, да се владате као што приликује вашем звању у које сте позвани, / Са сваком понизношћу и кротошћу, с трпљењем, трпећи један другога у љубави, / Старајући се држати јединство Духа у свези мира]

Међу наведеним речницима, једино је у РСАНУ забележена именица *дуго̀т̀р̀п̀љ̀ење* односно *дуго̀т̀р̀п̀ење*: *дуго̀т̀р̀п̀ење* и *дуго̀т̀р̀п̀љ̀ење* с заст. „в. дуготрпљивост”, а међу изворима налази се пример из превода старозаветних књига П. Атанацковића (1857): „Буди брзъ на слушанѣ, а отговарай с дуготрпѣнѣмъ” (Соч. Солом. и Сирах.). Када је о самој дефиницији реч, у РСАНУ су речи *дуго̀т̀р̀п̀ење* и *дуго̀т̀р̀п̀љ̀ење* упућене на именицу истога корена са суфиксом *-оси̑*: *дуго̀т̀р̀п̀љ̀ивоси̑*, која је дефинисана преко творбеног односа са придевом *дуго̀т̀р̀п̀љ̀ив*: „стање, особина онога који је дуготрпљив, онога што је дуготрпљиво, постојаност у невољи, стрпљивост”.

Модел презентоване лексикографске дефиниције односно опис лексичког значења речи *дуго̀т̀р̀п̀ење* и *дуго̀т̀р̀п̀љ̀ење* заснован је на библијском (хришћанском) контексту, односно вери да истрајност, стрпљење и уопште подношење невоља представља пут ка смирености и спасењу, имајући у виду Христово страдање и угледајући се на његову жртву за човечанство.

ДУГОТРП(Е)ЉИВ

дуго̀т̀р̀п̀љ̀ив / *дуго̀т̀р̀п̀љ̀ив*, -а, -о < дуготрпљив(ый); дуготрпљив > ‘који може дуго да трпи, да подноси увреде, муке и страдања с љубављу и вером у Господа, спор на гнев, негневљив’.

Придев *дуго̀т̀р̀п̀љ̀ив(е)љив* налазимо у преводима Платона (Атанацковића) („дуготрпљив(ый)”) и Адама Драгосављевића („дуготрпљив”).

Платон (Атанацковић):

У дуго̀т̀р̀п̀љ̀иво̀а човѣка мно̀о е ѿамет̑и, а у малоду̀шно̀а мно̀о лудо̀с̑и (Прич. 14, 29) [уп. СП: Ко је спор на гнев, велика је разума; а ко је нагао, показује лудост];

Адам Драгосављевић:

Бо̑ је ис̑и̑на ѿраведан, јак, и дуго̀т̀р̀п̀љ̀ив судија (Пс. 7, 11)

[уп. СП: Бог је праведан судија, и Бог је сваки дан готов на гнев].

На основу прегледа обраде придева *дуго̀т̀р̀п̀љ̀ив* односно *дуго̀т̀р̀п̀ељив*, приметили смо да је придев у обе варијанте забележен само у РСАНУ:

дуїоїрїељив заст. „в. дуготрпљив“; *дуїоїрїљив* „који може дуго да трпи, да подноси; који има стрпљења, стрпљив“. Под одредницом *дуїоїрїељив*, као први пример дата је потврда из дела Платона (Атанацковића) (Сочињ. Солом. и Сирах.): Болѣ є быти дуготрпљивѣ него снажанѣ. У RJAZU забележена је варијанта *дуїоїрїљив*: *dugotrpljiv* adj. *longanimis* „који дуго трпи, podnosi, ustrpljen“. Међу примерима нема српских потврда из библијских књига.

Када је реч о лексичком значењу придева *дуїоїрїељив* односно *дуїоїрїљив*, сматрамо да, као и у случају именице *дуїоїрїење*, у опис значења у речнику треба унети библијску (хришћанску) компоненту везану за богољубиво подношење тегоба и искушења. Придев *дуїоїрїљив*, иако архаичан, у живој је употреби у нашој православној богословској литератури¹² (в. нпр. Велимировић 2003: 116; Вељковић 2015: 23). У гореприложеној описној дефиницији придева *дуїоїрї(е)љив* унели смо израз који даје превод Синодовог издања на месту сложеног придева *дуїоїрї(е)љив* – „спор на гнев“,¹³ односно синоним *неїневљив*; уп. им. *безїневље* у значењу особине онога који је спор на гнев, онога који је дуготрпљив, негневљив (Богдановић 2008: 76).

ЖЕСТОКОСЕРДИЈЕ / ЖЕСТОКОСРЂЕ

жестїокосердије с (цсл. жестосердије) <жестокосердије> ‘стање безобзирности, тврдоће, окорелости срца, суровост, бездушност’.

Атанасије Стојковић:

Моїсей е вамѣ дозволио, њо ващему жестїокосердию, разводїишесе съ женама ващима, а съ њочейка не ѡако было (Мт. 19, 8).

[уп. Библ. цсл.: по жестосердию вашемъ повелѣ вамъ пвстити жены ваша: изначала же не бысть такѡ; СП: Вама је Мојсеј допустио по окорелости срца вашега да отпуштате жене своје; а из почетка није било тако; НЗ: Мојсије је вама допустио по тврђи вашега срца пуштати своје жене; а из почетка није било тако]

Пример из превода А. Стојковића и оних датих у описним речницима потврђују постојање лексичких облика односно варијанти изворно

¹² Уп. след. прим.: „Заблагодаримо Њему, дуготрпљивоме и многомилостивоме“ (Велимировић 2003: 116); „Буди дуготрпљив ... Дуготрпљивост је прекрасан дар; она изгони раздражљивост, гнев и презир, приводећи душу смиреноумљу“ (Вељковић 2015: 23).

¹³ Св. Николај (Велимировић) у једној беседи употребљава придев *дуїоїрїељив* и његов лексичко-семантички еквивалент „спор на гнев“: „Такав је Господ – дуготрпљив и много милостив ... О, Господе, спори на гнев, смилуј се на нас пре последњег гнева у страшни Дан Онај“ (Велимировић 2008: 563).

црквенословенске форме жестосердје (жестокосрђе (RJAZU), жестосердје (РЦСЛЈ), жестокосердије (РСЈОС), жестокосрдечје (РСАНУ)). Такође, примери употребе ових форми показују да је реч о истом библијском значењу: уп. „okrutnost, nemilosrdnost, prkos, tvrdoglavost” (RJAZU), „тврдо срце, јогунлук” (РЦСЛЈ), „жестокост, окрутност, бездушност (РЦСЛЈ), „неумољивост, окрутност, бездушност” (РСАНУ). У опис значења лексеме *жесѣокосердије* у гореприложеној лексикографској дефиницији унет је савремени (Вуков и Синодов) семантички еквивалент ове речи: ‘тврдоћа’ односно ‘окорелост срца’.

ЗЛОСЛОВИТИ

злословиѣи (цсл. злословитъ) несвр. ‘говорити зло, лоше о некоме, ружити некога, вређати, хулити’.

А. Стојковић:

Боѣ зайовѣда: ѿочийѣуѣ оѣца и маѣтерь; и кой злослови оѣца и маѣтерь, смерѣю да умре (Мт. 15, 4–5).

[уп. Библи. цсл.: Б(о)гъ бо заповѣда, гл(агол)а: чти отца и матеръ и иже злословитъ отца или матеръ, смертѣю да оумреть; СП: Поштуј оца и матер; и који ружи оца или матер смрћу да умре; НЗ: Поштуј оца и матер; који опсује оца или матер смрћу да умре]

Глагол *злословиѣи*, који смо илустровали примером из превода Новог завета А. Стојковића, забележен је и у RJAZU и РСАНУ. У RJAZU дат је пример из Доситеја: „Ko svetkuje zlosloveci i brata svoga osuđavajući, oriјajući se i зло чинеći, његова је svetkovina idolopokloničeska (Obrađović sov. 61)”, а у РСАНУ сви наведени примери долазе из дела аутора 19. века (М. Видаковић, Е. Ивановић, В. Лазић, М. Шапчанин, С. Новаковић). Примарно, библијско значење овог глагола лексикографски се може описати као ‘говорити зло, лоше о некоме, ружити некога’. Употреба глагола *ружииѣи* (*некоѣа*) у предложеној описној дефиницији потиче из Синодовог превода, у којем се овај глагол употребљава на место црквенословенског *злословиѣи*.

ОСКВ(Е)РЊАВАТИ

оскверњаваѣи / оскверњаваѣи (према цсл. сквернити) <осквернявати> несвр. ‘обесвећивати, поганити, скрнавити’.

Атанасије Стојковић:

Не оскверњава человѣка ѣо, чѣо улази у усѣа, но чѣо излази изъ усѣѣ, ѣо оскверњава человѣка (Мт. 15, 11–12)

[уп. Библи. цсл.: не входящее во уста сквернить человѣка: но исходящее изъ оустъ, то сквернить человѣка; СП и НЗ: Не погани човјека што улази у уста; него што излази из уста оно погани човјека]

Глагол *оскврњаваѝи*, који потиче од црквенословенског сквернити, међу описним речницима забележен је у РСАНУ са примерима из дела писаца (Ј. Игњатовића, Ђ. Чокорила и М. Медића). Савремени српски еквивалент овом глаголу је глагол *појаниѝи* у значењу 'обесвећивати, скрнавити' (уп. РЦСЛЈ, под сквернити).

Слово

Слово с (цсл. слово) библ. 'Син Божји, Логос, Реч'.

Атанасије Стојковић:

У поочѝку е было Слово, и Слово е было кодъ Боѝа и Боѝ е было Слово (Јн. 1, 1).

Платон (Атанацковић):

У поочѝку бы Слово, и Слово бы къ Боѝу, и Боѝ бы Слово (Јн. 1, 1).

[уп. цсл. текст са којег је преводио П. Атанацковић (1860): вѝ началѝ бѝ слово, и слово бѝ къ богѝ, и богѝ бѝ слово; СП: У почетку бјеше Логос (Ријеч), и Логос бјеше у Бога, и Логос бјеше Бог; НЗ: У почетку бјеше ријеч, и ријеч бјеше у Бога, и Бог бјеше ријеч].

Значење речи *слово* (Слово) 'Син Божји', које даје РЦСЛЈ, потиче из старословенског превода грчког библијског *λόγος*. Синонимски део горе приложене лексикографске дефиниције значења речи *слово* садржи реч *Λοῖος*, а потом лексему *Реч* у значењу 'Син Божји' односно 'Логос'. Лексему *слово* употребљава свети владика Николај (Велимировић) наводећи и њено значење: „Шта има, дакле, невероватно у томе што се Слово (Син Божји) јавило као човек да спасе човечанство?” (Велимировић 2008: 50), односно у примеру: „Созерцавам Господа Исуса Христа као божанско Слово (Логоса) ... како је ... све саздао Словом Својим, тј. Христом Господом” (Велимировић 2008: 12). Међу поменутиим описним речницима, библијско значење лексеме *слово* дато је у RЈAZU: „d. slovo је роѝетак, роѝело стваранја свијета” и у РЦСЛЈ (1) г) „Син Божји” (Јн. 1, 1).

6. Закључак. Полазећи од чињенице да су до почетка 19. века сва издања библијских књига објављивана искључиво на црквенословенском језику, први штампани преводи на нецрквенословенском језику (превод Новог завета Атанасија Стојковића и преводи библијских књига (претежно старозаветних) Платона (Атанацковића)) настали су углавном као реакција на Вукове покушаје објављивања свог превода *Нової завјѝи*, али и као реакција на концепцију његове реформе књижевног језика и писма. У литератури је о томе писано, али је, као што је у раду истакнуто, мање пажње посвећено преводилачком раду двају поменутих

писаца и њиховим погледима на књижевни језик и културу тога доба изражену у преводима светих књига.

Превод Новог завета Атанасија Стојковића је први штампани превод Светог писма на нецрквенословенском језику код православних Срба. Језик Новог завета Атанасија Стојковића одражава блаконаклон однос према црквенословенској (рускословенској) језичкој традицији, што је била одлика славеносрпског укуса и узуса. Иако данас у стручним круговима влада мишљење да је Атанасије Стојковић објавио, из богословског угла посматрано, превод тачнији од Вуковог и потпуно независан од његовог (в. Милошевић Р., Срп. енци., под Библија), Стојковићев превод Новог завета до сада није коришћен као извор ни у једном описном историјском речнику српског језика.

Владика Платон (Атанацковић) превео је са црквенословенског на српски језик већи део Старог завета, као и неке делове Новог завета који су најнеопходнији за богослужбену употребу. Језик Платонових превода има српску народну основу, обogaћену лексиком црквенословенског порекла за означавање појмова из области православне духовности, нпр. *боїѡѡзнаніє, воскресао, честїносѡѡ, сїасеніє* итд. укључујући и употребу партиципа, што је била одлика књижевног језика Срба славеносрпске епохе. Атанацковићеви преводи библијских књига налазе се међу изворима за израду РСАНУ (в. нпр. одреднице *блаїодатї, блаїѡѡдно, Госїѡгин, дуїѡїрїєљив, дуїѡїрїєљивосї, дуїѡїрїєње, мноїѡїѡворљив, оскврнавїїи*).

Поред Атанасија Стојковића и Платона (Атанацковића), у историји превођења библијских књига у првој половини 19. века значајно место припада Адаму Драгосављевићу, који је објавио део Псалтира на српском језику. Драгосављевићев језик има народну основу са црквенословенским наносима. Дела овог писца налазе се међу изворима за РСАНУ, али међу њима нема превода Псалтира.

Анализа лексема са библијском компонентом преузетих из дела прве половине 19. века објављених на неререформисаном језику и писму, као што су: *амин, доброд(ј)еїєљ, дуїѡїрї(љ)ење, дуїѡїрї(е)љив, жесїѡкос(е)рдїє, злословїїи, оскв(е)рњаваїїи* и *Слово*, и поглед на лексикографску обраду ових речи у историјским речницима релевантним за период прве половине претпрошлог века, показује да библијска специјална лексика неретко није потврђена примарним извором из Светог писма, што се делом може објаснити изостављањем библијских књига на предвуковском језику и писму 19. века у изворима грађе за поменуте

речнике. Реч је о делима која имају велики значај не само за нове преводилачке подухвате Речи Божје, него и за српску филологију и историјску лексикографију у целини. Због значаја које Свето писмо има за нашу духовност и културу, сматрамо да би историјски речници у којима опис језика обухвата и славеносрпску епоху требало међу своје изворе да уврсте библијске преводе Атаназија Стојковића и Платона (Атанацковића). Када је о лексикографској обради реч, библијска специјална лексика, као и библијска значења речи општеупотребног лексичког фонда требало би да буду потврђена примарним извором из Светог писма, док би дефиниција значења која се даје на савременом српском језику требало да узме у обзир званични превод Светог писма Српске православне цркве.

ИЗВОРИ

- АТАНАЦКОВИЋ: *Пророка и цара Давида Псалтирь, ѿ православнымъ ейіскојомъ Платономъ ѿреведень*. Књигопечатња дра Дан. Медаковића, у Новом-Саду, 1857.
- АТАНАЦКОВИЋ: *Сочиненія Соломонова и Сирахова*. Преведена Платономъ Атанацковићемъ, Епископомъ Бачкимъ. У Бечу 1857.
- АТАНАЦКОВИЋ: *Ајосіоли и евангелія у Праздничне и Недѣљне дане ѿреко цѣле ѿдине с ѿреводомъ Србскимъ оіѣ ейіскоја Платона*. Епископска Књигопечатња, у Новосаду, 1860.
- БИБЛ. ЦСЛ.: *Библија (на црковно-славјанском језику)*. <http://www.my-bible.info/biblio/bib_tsek/> 20. 3. 2020.
- БОГДАНОВИЋ, Димитрије (прев.). Свети Јован Лествичник. *Лесѣвица*. Бања Лука: Романов, 2008.
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Духовни савѣѣи*. Ваљево: Глас цркве, 2003.
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Охридски ѿролоі*. Ваљево: Епархија ваљевска, Манастир Лелић, 2008.
- ВЕЉКОВИЋ, Горан. *Православни ѿодсейник за ѿрестіујну 2016. ѿдину*. Крагујевац: Духовни луг, 2015.
- ДРАГОСАВЉЕВИЋ: *Превод Псалтира*, као прва проба на српском језику од Адама Драгосављевића. У Бечу, 1833.
- НЗ: *Нови завѣјѣ Госіода нацеіа Исуса Хрїсїа*, превео Вук Стеф. Карацић, Беч: Издање А. Рајхарда и др. му, 1864.
- СП: *Свѣіо ѿисмо Сїароіа и Новоіа завѣјѣа*. Библија. Епископ Бачки Иринеј (Буловић) (ур.). Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2018.
- СТОЈКОВИЋ: *Новій завѣіѣ Госіода нацеіо Исуса Хрїсїа*. По преводу Аѣанасїа Стојковича. Лейпцигъ, 1834.
- Biblia Sacra Vulgata*: <https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/biblia-sacra-vulgata/read-the-bible-text/bibel/text/lesen/stelle/60/40001/49999/ch/1f123d3ea51db5f4fbb90b4c1dfb448b/> 21. 3. 2020.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Балић, Ружица. *Лексика из сфере њравославне духовности у српском језику и њена лексикографска обрада*. Докторска дисертација одбрањена 2013. године на Филолошком факултету у Београду.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора, Ирена ЦВЕТКОВИЋ-ТЕОФИЛОВИЋ. Макроструктура и микроструктура Речника славеносрпског језика (огледна свеска). Исидора БЈелаковић, Ирена Цветковић-Теофиловић, Александар Милановић (прир.). *Речник славеносрпског језика*. Огледна свеска. Нови Сад: Матица српска, 2017, 17–32.
- БОГОЈЕВИЋ, Тајјана. *Културна и њросветна делатност Агама Драјосављевића*. Докторска дисертација одбрањена 2015. године на Филолошком факултету у Бањалуци.
- ВОЈНОВИЋ, Жарко. Утицај Никонових и Петрових реформи на питање књиге у Карловачкој митрополији XVIII века. Владимир Вукашиновић (ур.). *Богословље и духовни животи Карловачке митрополије*. Београд: Центар за литургијске студије – Институт за литургику и црквену уметност Православног богословског факултета Универзитета у Београду, 2019, 131–145.
- ВУКСАНОВИЋ, Миро. Реч уредника. Миро Вуксановић (ур.). *Библиотека Плаћона Аћанацковића*. Нови Сад: Матица српска, 1995, 5–10.
- ДУБИЧИНСКИЙ, В. В. *Лексикографска руског језика*. Москва: Флинта–Наука, 2009.
- ЕНЦ. ПРАВОСЛ. *Енциклопедија њравославља*, I–III (штампано с благословом Његове Светости Патријарха српског господина Павла). Димитрије М. Калезић (гл. ур.). Београд: Савремена администрација, 2002.
- ЈЕРКОВИЋ, Јован. Платон Аћанацковић и српскохрватски књижевни језик. Мирослав Радовановић, Берислав Берић (ур.). *Зборник радова научној скући њосвећеној епископи Плаћону Аћанацковићу*. Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности – Матица српска – Епархија шумадијска – Епархија бачка, 1991, 28–48.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. Библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* из угла српске описне лексикографије. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LXII/1 (2019): 85–96.
- ЈОВАНОВИЋ, Гордана. Од њирилометодијевског до вуковског превода Новог завета. *Археографски њрилози* 33 (2011): 79–101.
- КОНЧАРЕВИЋ, Ксенија. Лингвистичка проблематика превођења Светог писма у огледу српске црквене периодике (1868–1970). Богољуб Шијаковић (ур.). *Српска теологија у 20. веку: истраживачки њроблеми и резултати*. Књ. 3. Београд: Православни богословски факултет, 2008.
- МАРИЋ, Светислав. Стојковићев превод Новог завета II. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* (1969): 217–239.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. Историјски речници. Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.). *Српска лексикографија од Вука до данас*. Београд: Српска академија наука и уметности, Савез славистичких друштава Србије, 2018, 129–139.
- МОШИН, Владимир. *Вуков Нови завјей*. Београд: Просвета [посебан отисак из Сабраних дела Вука Караџића, књиге десете: *Нови завјей*], 1974.
- НАР. ЕНЦ.: *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*. Станоје Станојевић (ур.). Књ. 1–4, Загреб: Библиографски завод, 1925–1929.
- НАУМОВ, Александар. Преводи Библије на српски језик (XIX–XX век). *Брајство* (2017): 205–210.

- ПАВИЋ, Милорад. *Гаврило Сїефановић Венцловић, Црни биво у срцу. Лејенге, беседе, ѿсеме*. Избор, предговор и редакција Милорад Павић. Београд: Издавачко предузеће „Просвета”, Бразде (посебна издања), 1966, 72–73.
- РАКИЋ, Радомир. Поводом 170-годишњице превода Новог завјета Вука Стефановића Караџића (1847–2017), 2017.
<http://spc.rs/sr/povodom_170godishnjice_prevoda_novoga_zavjeta_vuka_stefanovitsha_karadzhitsha_1847_2017> 7. 10. 2019.
- РЕМНЕВА, М. Л., В. С. САВЕЛЈЕВ, И. И. ФИЛИЧЕВ. *Церковнославјанский язык*. Москва: Филологический факультет, 1999.
- РСЈОС: *Речник славеносрїскої језика. Оїлегна свеска*. Исидора Бјелаковић, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић (прир.). Нови Сад: Матица српска, 2017.
- РЦСЛЈ: Петковић, Сава. *Речник црквенословенскої језика*. Сремски Карловци, 1935.
- РЕШЕТАР, М. „Библија (Свето писмо)”. Станоје Станојевић (ур.). *Народна енциклопедија срїско-хрваїско-словеначка*, 1. Књ., Загреб: Библиографски завод, 1925.
- РСАНУ: *Речник срїскохрваїскої књижевної и народної језика* (гл. ур. Александар Белић–), 1–. Београд: САНУ Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- СРДАНОВИЋ-БАРАЋ, Олга. Владика Платон Атанацковић (1888–1867). *Теолошки ѿоїлеги* 1–3 (1985): 162–172.
- СРП. ЕНЦ.: *Срїска енциклопедија*. Том 1. Београд: Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике – Нови Сад: Матица српска, 2010.
- СРП. РЈ.: *Срїски рјечник исїумачен њемачкијем и лаїтинскијем ријечима*, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, треће (државно) издање, у Биограду 1898.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубивоје. *Тумачење Библије*. Београд: Учительски факултет Универзитета у Београду, 2008.
- ТОДОРОВИЋ, Младомир. Превод Светог писма Платона Атанацковића. Мирослав Радовановић, Берислав Берић (ур.). *Зборник радова научної скуїа ѿосвећеної еїпскоїу Плаїону Аїтанацковићу*. Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности – Матица српска – Епархија шумадијска – Епархија бачка, 1991, 49–66.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Б. А. Ларина (ур.), I–IV. Москва: Прогресс, 1986.
- ШИМЧУК, Э. Г. *Русская лексикография. Учебное пособие*. Москва: МГУ, 2003.

*

- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (ur. Đ. Daničić–), I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- СКОК, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga prva, A–J (1971), knj. druga, K–poni¹ (1972), knj. treća, poni²–Ž (1973), knj. četvrta, Kazala (1974). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Vladan Jovanović

THE TREATMENT OF PRESTANDARD BIBLICAL LEXIS
IN DESCRIPTIVE HISTORICAL DICTIONARIES

Summary

Considering the importance of translating and publishing biblical books in Serbian in the 19th century for Serbian culture, literacy and spirituality, this paper focuses on the editions published in the unreformed language and alphabet and investigates their coverage among the sources in the descriptive dictionaries. The editions discussed are the New Testament translated by Atanasije Stojaković (first edition in 1824), which is the first printed translation of the Bible that was not in Church Slavonic among Orthodox Serbs; the Books of the Old Testament by Platon Atanacković and the translation of the Psalter by Adam Dragosavljević (1833). The author concludes that the translations of the Bible by these authors are not adequately covered in the historical dictionaries of the Serbian language, although those translations into Serbian (and Slavonic-Serbian) were representative of the tradition of biblical translations within the Church. Due to the importance of the Holy Bible for our spirituality and culture, the author stresses that future historical dictionaries which include the Slavonic-Serbian epoch should include the translations of the Bible dating from this period. The specialized Biblical lexis (e.g. *амин* ‘amen’, *дугоујријељив* ‘slow to anger’, *жестџокосерџије* / *жестџокосерђе* ‘hardness of heart’, *злословији* ‘speak ill of’, *оскверњиваји* ‘desecrate’ etc.) and the biblical meanings of the general lexical fund (e.g. *слово* (Слово) ‘Word’), in a historical dictionary should be supported by the primary sources from the Bible, and the definition of meaning should take into account the official translation of the Holy Bible by the Serbian Orthodox Church.

Владан Јовановић

ОБРАБОТКА БИБЛЕЈСКОЙ ЛЕКСИКИ
В ИСТОРИЧЕСКИХ СЛОВАРЯХ ТОЛКОВОГО ТИПА

Резюме

С учетом значения перевода и издания библейских книг на сербском языке в XIX веке для сербской культуры, словесности и духовности в статье освещаются публикации этих книг на нероформированном языке и алфавите и проверяется их представленность среди источников в сербских исторических описательных (дескриптивных) словарях (речь идет о следующих изданиях: „Нови завет” в переводе Атанасия Стойковича (1824, 1830 и 1834), считающийся первым нецерковнославянским переводом у православных Сербов, далее книги Ветхого Завета Платона (Атанацковича) и перевод Псалтыря Адама Драгосавлевича (1833)). В работе, наряду с прочим, сделан вывод, что в качестве источников словарного материала указанные переводы Священного Писания в исторических словарях сербского языка представлены недостаточно, хотя эти переводы на сербский (и славяносербский) язык

являются частью традиции перевода Священного Писания под эгидой Церкви. В связи с тем, что Священное Писание имеет большое значение для нашей духовности и культуры, подчеркивается, что в новых исторических словарях, в которых описание языка затрагивает и славяносербскую эпоху, было бы целесообразно включить в источники и библейские книги этой эпохи. Специальная библейская лексика (напр., *амин* 'аминь', *дугојтрпелив* 'долготерпеливый', *жестокосердије/жестокосрђе* 'жестокосердие', *злословији* 'злословить', *оскверњивају* 'осквернять' и т. д.), а также библейские значения слов общеупотребительного лексического фонда (напр., *Слово* в значении 'слово', а не 'буква') следовало бы в историческом словаре подтверждать еще и первоисточником из Священного Писания, а определение значения должно учитывать официальный перевод Священного Писания Сербской православной церкви.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, Београд, Србија
Vladan.Jovanovic@isj.sanu.ac.rs